

مدرسه شریعتمدار مزینان و موقوفات آن*

سید محسن حسینی

بنیادپژوهشهای اسلامی - گروه جغرافیا و نجوم

روستای تاریخی مزینان در طول جغرافیایی ۵۶ درجه و ۴۹ دقیقه و عرض جغرافیایی ۳۶ درجه و ۱۸ دقیقه، جزئی از شهرستان سبزوار می‌باشد و در آخرین حد غربی این شهرستان قرار گرفته است^۱. بافت قدیمی این روستا که در چهارچوب باروی قدیمی دوره قاجار قرار گرفته، به وسیله سازمان میراث فرهنگی به ثبت رسیده است. این روستا دارای یک مجموعه تاریخی شامل: کاروانسرا، دو مسجد تاریخی، مدرسه علمیه، باروی قدیمی و دو تپه باستانی می‌باشد. در مقاله حاضر، به معرفی مدرسه علمیه شریعتمدار که یکی از بناهای این مجموعه است، می‌پردازیم.

موقعیت

این مدرسه در مرکز بافت قدیم روستا بر روی بدنه خیابان اصلی که بافت قدیم را به دو بخش منشعب می‌کرده، قرار گرفته است^۲.

پلان کلی

این بنا مدرسه‌ای است دو ایوانی با حیاط مرکزی، ده حجره در اطراف حیاط، دو مدرسه در ضلع مقابل ورودی و اتاقهای مربوط به اساتید و رئیس مدرسه و آشپزخانه، کتابخانه و سرویس بهداشتی. مساحت کل زمین مدرسه ۸۱۰ متر مربع است؛ حیاط آن، ۲۲۹ متر مربع است و زیربنا با زیرزمین، ۶۵۰ متر مربع می‌باشد^۳.

ویژگیهای معماری

ورودی مدرسه در جهت شرق می‌باشد. در دو سوی ورودی مدرسه، در هر طرف، سه رواق وجود دارد که به تناوب در هر سو، دو رواق بزرگتر و یکی کوچکتر می‌باشد. پس از عبور

* - مقاله حاضر در چهارچوب یک پروژه مستندسازی آثار باستانی، برای دفتر فنی معاونت حفظ و احیای سازمان میراث فرهنگی کل کشور انجام شده است.
۱ - محمد حسین پاپلی، فرهنگ آبادیها و مکانهای مذهبی کشور، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۶۷ش، ص ۵۵۴.

۲ - پیمایش. ۳ - پیمایش.

مدرسه شریعتمدار، نمای بیرونی مدرسه
دید از شمال شرق

دیگر نیز در انتهای این ضلع قرار دارد که از اتاق دارای پوشش گنبدی در ضلع جنوب شرقی اکنون به عنوان آشپزخانه استفاده می‌شود. اتاق ضلع شمال شرقی نیز که دارای دو قسمت است - که بخشی به طاق گنبدی و بخشی به طاق گهواره‌ای پوشش شده است - احتمالاً این قسمت به عنوان کتابخانه مورد استفاده بوده است. زاویه شمال شرقی مدرسه دو طبقه است که در زیرزمین آن، سرویسهای بهداشتی قرار دارد. حجره‌های مدرسه در ضلع شمالی و جنوبی واقع شده که در هر ضلع، پنج حجره قرار گرفته است. کف حجره‌ها نسبت به حیاط حدود چهل سانتیمتر ارتفاع دارد. هر حجره دارای یک پیش طاق است. این پیش طاقها خیز کم و سقف هلالی شکل دارند. در هر ضلع حجره میانی که در محور تقارن بنا قرار گرفته است، نسبت به حجره‌های جنبی بزرگ‌تر است و در دو طرف ورودی حجره نیز دو طاقچه تعبیه شده است. هر یک از حجره‌ها دارای دو درگاه، چهار طاقچه برای گذاشتن وسایل و یک اجاق می‌باشد که اجاقهای داخل حجره‌ها در مرمت‌های اخیر مدرسه مسدود شده است. در جلو ورودی حجره‌ها در زیر پیش طاق نیز اجاق دیگری تعبیه شده است که اجاق داخل برای گرم کردن و اجاق بیرونی برای پخت و پز استفاده می‌شده است. با توجه به اینکه مدرسه در کنار مسجد قرار داشته، دارای مسجد نبوده است.

مصالح به کار رفته در بنا آجر به همراه

از پیش طاق ورودی که در دو طرف دارای سکوست، وارد هشتی مدرسه می‌شویم، پس از ورود به هشتی در سمت چپ، اتاق رئیس مدرسه و در سمت راست، اتاق مدرّسان قرار گرفته است. پس از عبور از هشتی و ایوان مدرسه وارد حیاط می‌شویم. حیاط مدرسه مستطیل شکل است که در وسط دارای دو باغچه و حوض می‌باشد. کف حیاط با موزائیک مفروش است. در ضلع غربی حیاط - که محور اصلی بنا می‌باشد - یک ایوان دیگر قرار گرفته و جلو ایوان برای استفاده به عنوان مدرّس در تابستان، باز بوده است. در ده ۱۳۵۰ش دهانه ایوان را با در مشبک آهنی پوشانده‌اند و اکنون به عنوان کتابخانه مورد استفاده قرار می‌گیرد. طاق ایوان به صورت گهواره‌ای است. در دو سوی ایوان، دو مدرّس قرار دارد که دارای پوشش گنبدی به شکل کلمبه است. در ضلع شرقی مدرسه بجز ورودی و دو اتاقی که توضیح داده شد، دو اتاق گنبددار

میرزا ابراهیم شریعتمداری
(از آلبومخانه کاخ گلستان)

مدرسه شریعتمداری، ایوان غربی
و مدرسه‌های دوسوی ایوان

روستا انجام شده است. از جمله اشکالاتی که در مرمت بنا وجود داشته است تعویض درها و پنجره‌های بنا با پنجره و درهای آهنی است که اصالت بنای تاریخی را خدشه‌دار نموده است. بستن جلو ایوان تابستانی مدرسه با در فلزی نیز از جمله اشکالات مرمت می‌باشد. کف حیاط به وسیله موزائیک مفروش شده که می‌توان به جای آن از آجر فرش استفاده کرد. اجاقهای تعبیه شده در حجره‌ها در مرمت‌های اخیر مسدود شده

۱- پیمایش.

۲- بنگرید به: اعتماد السلطنه، مطلع الشمس، به اهتمام تیمور برهان لیموده‌ی، تهران، ۱۳۶۱ش، ج ۳، ص ۱۰۲۳-۱۰۱۸.

۳- درباره زندگی و آثار خیر میرزا ابراهیم شریعتمداری، بنگرید به: محمود بیهقی، سبزواری؛ شهر دانشوران بیدار، دانشگاه آزاد اسلامی سبزواری، ۱۳۶۷ش، ص ۱۳۵.

ملاط گچ نیم‌کوب است. در مرمت‌های جدید از آجر و ماسه سیمان استفاده شده است.^۱

تاریخچه و مرمت‌های انجام شده

تاریخ دقیق بنای مدرسه مشخص نیست، ولی بر اساس نوشته مطلع الشمس در مسافرت ناصرالدین شاه به سال ۱۳۰۰ق مدرسه مزینان وجود داشته است.^۲ احتمالاً مدرسه اندکی پس از سیل مزینان که به سال ۱۲۸۶ق به وقوع پیوسته، با ساخته شدن روستا در محل جدید بنا شده است. بانی مدرسه آیه الله حاج سید ابراهیم غفوری، معروف به شریعتمداری، مرجع تقلید و روحانی معروف سبزواری می‌باشد. وی موقوفاتی نیز بر مدرسه وقف کرده که وقفنامه آن معرفی می‌شود.^۳

مرمت‌ها از ابتدا زیر نظر متولی بر اساس درآمد موقوفات بوده است، با متروکه شدن مدرسه در چند دهه اخیر، مرمت‌های مدرسه به وسیله مردم

است، که با تعبیه شمعی گازسوز در داخل اجاقهای قدیمی امکان آن وجود داشت از اجاقهای قدیمی نیز برای گرم کردن حجره‌ها استفاده کرد.

موقوفات

مدرسه شریعتمدار دارای موقوفاتی است که اراضی آن به دلیل خشک شدن قنات‌ها بازدهی چندانی ندارند. در اینجا وقفنامه مدرسه که سوادای مصدق از آن در دست است، معرفی می‌شود.^۱

واقف: حاجی میرزا ابراهیم شریعتمدار

تاریخ وقف: ۱۳۰۹ق

مورد وقف: نصف از قنات افضل آباد، سه شبانه روز از قنات غنابون، چهار سهم از قنات محسن آباد.

مصرف: طلاب علوم دینی و مدرّسان مدرسه مزینان و تعمیر مدرسه، عشر برای حق التولیه. آنچه از موارد فوق اضافه آمد، برای زائران حضرت رضی‌الله‌عنه‌وآله‌وسلمه‌وآل‌ه‌وآل‌ه‌وسلمه‌وآل‌ه‌وسلمه خرج شود.

متن وقفنامه

هو الواقف علی الضمائر

۱ / بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين ۲/
بعد الحمد و الصلوه ۳ / از آنجایی که تأییدات ربّانی و توفیقات سبّحانی و عنایات یزدانی جلّ و تعالی شأنه العزیز ۴ / شامل حال و متکفل احوال خجسته مآل جناب مستطاب قدسی

انتساب، سید العلماء و قدوه الفقهاء، افضل المتقدمین و اکمل المتأخرین، مولی الانام ملاذ الایتام ۵ / مرج الخواص و العوام، ذوالمجد الاصل و الشرف، الباذخ المستطیل الکریم ابن الکریم حجة الاسلام و المسلمین و مروّج احکام خیر المرسلین ۶ / و سلاله اولاده الطیبین الطاهرین سلام الله علیهم اجمعین، مولانا و مقتدانا سرکار آقای شریعتمدار جناب آقای حاجی میرزا ابراهیم ادام الله تعالی ایام افادته ۷ / و اعوام افاضاته و متع الله الخلاق بطول بقائه و شرفهم بعزّ لقائه گردید، تقریباً الی الله و طلباً لمرضات رسوله صلی الله علیه و آله الابحار ۸ / الی یوم التناد وقف مؤبد شرعی و حبس مخلّد دائمی فرمود جناب مستطاب معظم له املاک مفصله ذیل را، منها نصف از قنات جاریه افضل آباد ۹ / و منها سه شبانه روز میاه از قنات جاریه غنابون که مدارش بین الشکاء بر هیجده شبانه روز است و منها ثمن الاربع مجری المیاه از قنات جاریه ۱۰ / محسن آباد من توابع قصبه مزینان بر طلاب علوم دینیه مدرسه جدید البناء، جناب واقف معظم له واقع در قصبه مزبوره و هی هذه اولاً مخارج زراعت و عشریه ۱۱ / حق التولیه را جناب مستطاب متولی برداشت نماید و منافع را دو قسمت نموده، قسمتی به جهت

۱ - با سپاس از آقای دکتر معینی، متولی مدرسه که به نگارنده اجازه دادند وقفنامه را استنساخ کرده و از آن عکس تهیه نمایم.

علی الشہیر بفاضل زید فضلہ خلف الصدق مرحوم میروور ۱۹ / خلد آشیان آخوند ملا عباسعلی طاب ثراہ است کہ الآن در ارض اقدس و مشہد مقدس مجاورند و مخیرند در تصدی املاک موقوفہ بہ مباشرت نفس نفیس و جعل بہ این کہ ۲۰ / ثقہ و معتمد جناب معزی الیہ باشد، کہ نایب مناب ایشان بہ شرایط وقف عمل نماید و بعد از ایشان با اعلم علماء قصبہ مزینان، کہ در نظر کل ساکنین آن قصبہ ۲۱ / معلوم العدالہ باشند، تا بہ مصارف مقرّہ مزبورہ عمل نمایند. وقفاً صحیحاً، شرعیاً، لازماً، جازماً، کما هو المقدر فی الشریعۃ الغراء و الملة البيضاء من القبض و الاقباض ۲۲ / و اجراء صیغۃ الوقف و تسلیم منافع املاک موقوفہ بہ موقوف علیہم گردید، فمن بدله بعد ما سمعه فعليه لعاین اهل السموات و الارضین من الانبیاء و المرسلین ۲۳ / و الملائکة المقربین و الاوصیاء المرضیین و الشهداء و الصالحین و من الجنّ و الانس اجمعین و انما اثمہ علی الذین یبدلونہ و یحرّفونہ و یغیرونہ ۲۵ / اللهم تقبل من جنابه و اجعله ذخیرة لیوم حسابه و اصلح حاله و انجح طلبته و آماله و افلح عاقبته و مآله و ادم شرفه و ازل وباله بمحمد و آله(ع)، بہ تاریخ جمادی الاولی سنہ ۱۳۰۹.

[سجلات]

۱- وقع الامر حررکم بما دقیق [مهر بیضی]:
(... العلوی)

مدرّس و طلاب و خادم مدرسه مزبورہ برساند و قسمت دیگر را بہ جهت تعمیر مدرسه ۱۲ / و آبادی املاک موقوفہ از قبیل تنقیہ قنوات و بنای قلعه و خانہ جدیدہ در املاک بہ صوابدید جناب مستطاب متولّی مدّ ظلّہ العالی صرف فرمایند. چنانچہ املاک مزبورہ ۱۳ / محتاج بہ تعمیر نباشد، یا زائد بر تعمیرات باشد، در مصارف زوّار و متردّین - کائناً منّ کان - خرج و صرف حتی آن کہ بر حسب وقت و اقتضای مصلحت تعارف و تکلفی بہ جهت ولات و حکام ۱۴ / لازم شود، البتہ اہمال و اغفال نباید نمود و تولیت املاک مزبورہ، مادام الحیوہ، جناب مستطاب واقف معظم له اطال الله بقائه و اعلائه، یا بہ ملازمان امجد ۱۵ / معظم له است و نظارت با جناب مستطاب فضائل مآب علام فہام، افتخار الحاج و العلماء شباب القضاء، خیر الحاج ملا رجعلی قاضی معین الشریعہ است و بعد از انقضاء ۱۶ / عمر طبعی جناب مستطاب واقف معظم لازال ظلہ العالی ممدوداً و عیشہ محموداً و قدرہ مسعوداً تولیت املاک مزبورہ با جناب قاضی عالیقدر حاجی معین الشریعہ است ۱۷ / و بعد از ایشان تولیت با اکبر اولاد جناب معزی الیہ است، بطناً بعد بطن و نسلاً عقب نسل، بہ شرط ذکوریه و رشد و صلاح، بہ این معنی کہ عمل بہ شرایط وقف کما هو مقرر بماند ۱۸ / و بعد انقراضہم کہ ولد ذکوری در طبقات نباشد، تولیت املاک با جناب مستطاب قدسی انتساب شریعتمدار اخوی، ملا محمد

۲- بسمه تعالی: مرحوم خلد قرار آقای حاج میرزا ابراهیم شریعتمدار سبزواری رحمته، این املاک مفصله متن را، موافق این ورقه، به شرح مسطور در متن وقف فرموده‌اند و تولیت موقوفات متن را بعد از حیات خودشان با جناب مستطاب محامد نصاب آقای حاج ملا رجبعلی معین الشریعه دام افضاله است. و ابداً محل شبیه و ربیبی نیست، و لکن چون مرحوم شریعتمدار رحمته، قبل از وقفیت این املاک، تمام مایملک خودشان را که از جمله آنهاست این املاک، به مرحوم والد داعی مرحوم، حاج سید محمد علی به عقد صلح منجز انتقال داده‌اند و مرحوم والد به داعی انتقال داده، و این املاک قبل از وقفیت به داعی انتقال یافته بود و ملک طلق داعی بود، از باب اینکه وقفیت این املاک صحیح و بی‌اشکال شود، لهذا داعی قربتاً الی الله، و طلباً لمرضاته، مجدد به همان وضع و ترتیبی که در این وقفنامه مسطور است، بدون تغییر و تبدیل، مطابق همین شرح مسطور در متن، این املاک را بر همین مصارف مسطور به تولیت جناب متولی مسطور در تمام طبقات وقف نمودم، و صیغه وقف را جامعه للشرائط واقع و جاری ساخته. و جناب شریعتمدار آقای حاج شیخ عبدالحسین مشهدی دام افضاله احتیاط قبول فرمودند. و به قبض جناب متولی مسطور در متن دادم و ایشان هم اقباض فرمودند. دیگر شبیه و اشکالی در وقفیت این املاک مفصله متن نیست. این املاک وقف است و متولی شرعی این املاک، مرحوم

جناب معین الشریعه و تصرفات جناب معین الشریعه در املاک موقوفه صحیح و بی‌عیب و بی‌اشکال است. و احدی را حق مزاحمت و ممانعت با ایشان در تصرف و مداخله در این املاک نیست و آنچه در این ورقه مسطور است، صحیح است و باید جناب معین الشریعه و بعد از ایشان به ترتیبی که در متن مسطور است تصرفات در این املاک بنمایند. و بعد از حق التولیه و مصارف مؤونه زراعت، محصول این املاک را در مصارف موقوفه - به نحوی که در متن مرقوم است - برسانند. بالجمله این املاک وقف است به تولیت جناب معین الشریعه و بعد از ایشان به ترتیبی که در وقفنامه مسطور است و صیغه وقف جاری شد، و قبض و اقباض عمل آمد و احدی را حق تعرض به جناب معین الشریعه نیست. و ایشان راست که بر حسب تکلیف شرعی خود معمول دارند و محصول موقوفه به مصارف برسانند. حرره الاحقر اقل الخدام الشرع الانور حاج سید محمد باقر العلوی السبزواری فی یوم الرابع عشر من شهر جمادی الاولى ۱۳۲۰ [مهر بیضی]: (محمد باقر العلوی).

۳- بسم الله الرحمن الرحيم، لا اشکال فی صدور الوقف الجامع للشرايط الصحیح علی النص و فی کنه التولية فمن سطر فی الورقة [مهر بیضی]: (عبدہ الراجی محمد حسن).

۴- بسم الله الرحمن الرحيم، لاریب فی صحه مراتب الورقة من الوقف مع شرائطها المعتره

مضمون این ورقه عمل نمود حتماً [مهر بیضی]:
(العبد المذنب حسین الموسوی).

۷- شکی و ربیبی در وقف و شرایط موقوفه در این ورقه نیست. حرّره اقلّ السادات میرزا حسین ولد حاجی میرزا مسعود شیخ الاسلام فراش. [مهر بیضی]: (عبد میرزا حسین).

۸- اعترف دام ظلّه العالی بما... لتحرير حرّره [مهر مربع]: (عبدالراجی محمّد حسن).

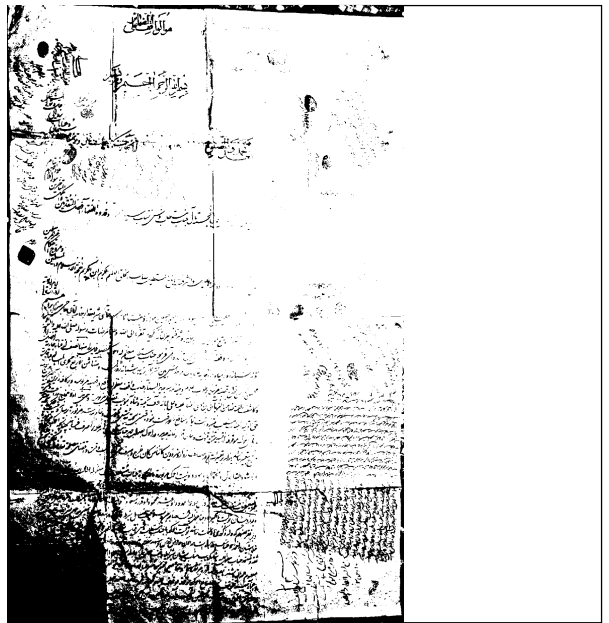
۹- اعترف دام ظلّه العالی فيه لدى حرّره [مهر بیضی]: (میرزا آقا العلوی ۱۳۰۶).

۱۰- اعترف انما بما فيه لدى. حرّره اقلّ الحاج و الطلاب [مهر بیضی]: (الراجی محمّد حسن).

۱۱- بسم الله تعالى، این وقفنامه صحیح و معتبر است، و این حق را از مرحوم شریعتمدار طاب ثراه اجمالاً اقرار بر اینکه املاکی وقف بر مدرسه مزینان نموده‌ام شنیده‌ام مکرراً مکتوباً این حقیر را تکلیف به اقامه چند وقتی در قریه مزینان به جهت تنظیم مدرسه می فرموده‌اند. جای شبهه در صحت این نیست. حرّره الاحقر [مهر مربع، دو مهر در کنار یکدیگر]: (الواثق بالله العلی علی محمّد).

۱۲- بسم الله الرحمن الرحيم، تشرفت بسماع الاخبر فی ... دام ظلّه العالی بما فيه حرّره [مهر بیضی]: (علی نقی العلوی).

۱۳- اعترف دام اقباله العالی بما زبر سطر حرّردی... اقلّ الحاج خلف مرحوم حاجی آقا محمّد تقی طاب الله ثراه [مهر بیضی]:

وقفنامه مدرسه شریعتمدار

فيه من القبض غبّ الاقباض عن الواقف اعلى له مقامه و التولية لمن نمى اليه فى متن الكتاب فمن بدّله بعد ما سمعه فانما اثمه على الذين يبدّلونه. حرّره الاحقر عبدالحسين العلوی الطهرانی فى شهر رجب المرجّب ۱۳۱۷ - [مهر بیضی]: (عبدالراجی عبدالحسين).

۵- بسمه تعالى، صحیح ما فيه من الوقف و شرائطه و ما فضل فى الورقة و العمل بمضمونه واجب شرعاً، حرّره اقلّ [مهر بیضی]: (عبدالطیف البهشتی ۱۳۰۶).

۶- بسمه الله تعالى، این ورقه در کمال صحت و اعتبار است. تخلف حرام است و باید به

(عبدالراجی عبدالحسین ۱۳۰۰).

۱۴- بسم الله تعالى، این وقفنامه صحیح و شرعی است و باید به مضمون آن عمل شود و مصدق... نامه است... اوله الی آخرها به خط شریف مرحوم شریعتمدار است، که مسأله به خط دیگر نمی شود و این نوشته حکم شرعی است از طرف اقل الخدام شرعیه محمد جعفر الحسینی کلیددار ضریح مطهر به تاریخ صفر سنه ۱۳۱۶. [مهر بیضی]: (محمد جعفر الحسینی).

۱۵- بسمه تعالی، اقر دام عمره بما فیه لدی [مهر بیضی]: (ابو تراب).

۱۶- بسمه تعالی، اعترف الواقف المعظم دام ظلّه بما رقم فی الورقة. حرّره [مهر بیضی]: (محمد باقر العلوی).

۱۷- بسم الله الرحمن الرحيم، أمار صحیحه وقف نامچه... و مضمون آن مشهور و متواتر است. لهذا بدین مضمون که مسطور است باید عمل شود و کسی را حق معارضه و مزاحمت نیست با جناب مستطاب عمدة الفضلاء الكرام

آقای حاجی معین الشریعه که متولی این املاک می باشند در تولیت ایشان هم به مصارف وقف برسانند. [مهر مربع]: الاحقر (حسین العلوی).
۱۸- [چهار عدد تمبر دو قرانی دولت علیه ایران با مهر]: (دفتر اوقاف...) [و نوشته]: معارف.

کاربری

این بنا در سی سال گذشته متروک بوده است. در این مدت در برخی موارد از حجره های مدرسه برای برخی مصارف عام المنفعه مانند خانه بهداشت یا دفتر بسیج استفاده شده است. البته به طور مقطعی از مدرس آن برای تشکیل کلاسهای قرآن نیز استفاده شده و می شود. از سال ۱۳۸۰ش این مدرسه زیر نظر حوزه علمیه مشهد قرار گرفته و با همیاری مردم محل مرمت گردیده و با اعزام مدرّسان از مشهد، آماده پذیرش طلاب علوم دینی است. ①

